

УДК 343.1

DOI 10.37749/2308-9636-2020-7(211)-2

А. А. Стрижевська,

завідувач кафедри кримінально-правової політики

та кримінального права Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

кандидат юридичних наук

ПІДСТАВИ, УМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ЧАСТИНОЮ П'ЯТОЮ СТАТТІ 354 КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, визначених ч. 5 ст. 354 КК України. Проаналізовано напрями сучасних досліджень цієї проблематики. Визначено поняття звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, визначених ч. 5 ст. 354 КК, умови та кримінально-правові наслідки. Застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили корупційні правопорушення, обмежене законодавцем, а здійснення такого з них, як звільнення у зв'язку із закінченням строків давності, не викликає труднощів на практиці, у статті приділена увага лише окремим проблемним питанням звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 5 ст. 354 КК.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, корупційне правопорушення, звільнення від кримінальної відповідальності, підстава звільнення від кримінальної відповідальності.

Сучасна кримінально-правова політика європейських країн тяжіє до розумного балансу між необхідністю застосування репресивних заходів реагування на вчинення кримінальних правопорушень та відповідних відновних процедур. Такі процедури, зокрема, є позитивним засобом відновлення порушених прав потерпілого, а також соціальної адаптації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Важливим аспектом викриття корупційних злочинів та осіб, які їх вчинили, є стимулювання позитивної посткримінальної поведінки осіб, стандарти якої у загальному вигляді передбачені й у міжнародних документах.

Так, положення ч. 1 ст. 37 Конвенції ООН проти корупції [1] передбачають, що кожна Держава-учасниця вживає відповідних заходів для заохочення осіб, які беруть чи брали участь у вчиненні

будь-якого злочину, визначеного цією Конвенцією, до надання інформації, корисної для компетентних органів з метою розслідування й доказування, а також до надання фактичної конкретної допомоги компетентним органам, яка може сприяти позбавленню злочинців доходів, здобутих злочинним шляхом, і вжиттю заходів для повернення таких доходів.

Необхідно зазначити, що питанням звільнення від кримінальної відповідальності приділялась увага в теорії вітчизняного кримінального права. Так, П. С. Матишевський зазначав, що звільнення від кримінальної відповідальності — це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила злочин, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання [2]. Згідно з позицією С. С. Яценка, звільнення від криміналь-

ної відповідальності — це здійснювана відповідно до кримінального, кримінального процесуального закону відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин [3]. Аналогічну позицію займає О. О. Дудоров, вказуючи, що під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється відмова держави в особі компетентних органів від притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності [4]. Також звільнення від кримінальної відповідальності визначається як відмова держави в передбачених законом випадках від засудження й покарання особи, діяння якої містить склад злочину [5]. Ґрунтовну характеристику і детальний аналіз юридичної природи, поняття, видів, підстав, порядку звільнення від кримінальної відповідальності, а також загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності дано в працях Ю. В. Бауліна [6].

За своїм змістом звільнення від кримінальної відповідальності є формою реагування держави на вчинення кримінального правопорушення, адже особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише у випадку, коли вона вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки складу відповідного кримінального правопорушення. Тому в процесі застосування будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності, насамперед, потрібно встановити наявність складу кримінального правопорушення у вчиненому діянні. За його відсутності особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Останнє має місце, коли кримінальна відповідальність взагалі неможлива, наприклад, у разі малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК); суспільно-небезпечне діяння вчинене у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК); особа на час вчинення такого діяння не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 22 КК); мають місце обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені статтями розділу VIII Загальної

частини КК; мають місце обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені статтями Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 385 КК; ч. 2 ст. 396 КК) (п. 1 постанови Пленуму ВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності») [7].

Окрім того, звільнення від кримінальної відповідальності слід відрізнити від зворотної дії кримінального закону, що скасовує кримінальну протиправність діяння.

По суті для застосування щодо особи звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до вимог законодавства про кримінальну відповідальність необхідно обов'язково встановити факт вчинення такою особою кримінального правопорушення. На думку В. М. Куца, до законодавчої формули злочину необхідно додати й конституційно-правову ознаку, оскільки злочином вважають лише суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом, визнаним злочинцем обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу. Усі інші діяння, якими б небезпечними вони не здавалися, не є злочинами [8]. Проблемним питанням інституту звільнення від кримінальної відповідальності приділялась увага вченими-юристами. Так, на думку С. С. Яценка, «з метою усунення колізій між положеннями КК і КПК, з одного боку, і положеннями Конституції України (їдеться про закріплений у ній принцип верховенства права — ст. 8 та принцип презумпції невинуватості — ст. 62), з другого, доцільно розглянути питання про можливість врахування законодавчого досвіду зарубіжних країн, зокрема, стосовно можливості відмови від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, вдосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду» [9].

У КК України (далі — КК) передбачено певні обмеження щодо можливості

звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення особою корупційного злочину (примітка до ст. 45 КК). Зокрема, такі особи не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності на загальних підставах (статті 45—48 КК). Водночас у КК передбачено два випадки звільнення від кримінальної відповідальності в разі вчинення особою корупційного злочину: загальний вид звільнення у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК) та спеціальний вид звільнення, передбачений ч. 5 ст. 354 цього Кодексу. Останній поширюється лише на випадки пропонування, обіцянки або надання неправомірної вигоди, закріплених у статтях 354, 368³, 368⁴, 369 та 369² КК. Відтак у разі вчинення особою інших діянь, передбачених вказаними статтями, вона не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 цього Кодексу.

Оскільки застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили корупційні правопорушення, обмежене законодавцем, а здійснення такого з них, як звільнення у зв'язку із закінченням строків давності, не викликає труднощів на практиці, у цьому дослідженні увага буде приділена лише окремим проблемним питанням звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 5 ст. 354 КК.

Залежно від передбачених підстав, звільнення від кримінальної відповідальності поділяють на: 1) *загальні* (зазначені у статтях розділу IX Загальної частини КК); 2) *спеціальні* (зазначені у відповідних статтях Особливої частини КК).

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів визначений у ч. 5 ст. 354 КК. Закріплену у названій частині цієї статті норму називають заохочувальною (стимулюючою), оскільки особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з її позитивною посткримінальною поведінкою, для якої характерні наступні ознаки:

1) вчинення закінченого злочину («кримінальної поведінки»). При цьому особа може бути як виконавцем злочину, так і в деяких випадках — іншим співучасником;

2) такий злочин віднесено законодавцем до таких, чиї правові наслідки погашаються подальшою поведінкою особи — позитивна посткримінальна поведінка має кримінально-правове значення щодо досить обмеженого кола злочинів, визначеного в Особливій частині КК України;

3) виконання особою, яка вчинила злочин, чітко визначених у КК України дій, що оцінюються як позитивна, бажана з точки зору інтересів держави і суспільства поведінка;

4) заохочення особи, яка вчинила певний злочин, до відповідної поведінки застосуванням звільнення від кримінальної відповідальності. Причому звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених в Особливій частині КК України, є обов'язком, а не правом правозастосовних органів [10].

Поведінка особи, яка вчинила корупційний злочин, вважається позитивною, якщо вона є бажаною з точки зору інтересів держави і суспільства, тобто відповідає вимогам, передбаченим ч. 5 ст. 354 КК.

Кримінально-правова характеристика спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у ч. 5 ст. 354 КК, містить також комплекс обов'язкових характеристик його застосування, до якого належать умови та підстави звільнення. Під умовами звільнення необхідно розглядати обставини, що зумовлюють саму постановку питання про звільнення, а щодо поняття підстав — то по суті це сукупність ознак, які визначають певну поведінку особи після вчинення кримінального правопорушення, і таку поведінку держава заохочує.

Також важливо пам'ятати, що звільнення від кримінальної відповідальності, зазначене у ч. 5 ст. 354 КК, є безумовним та обов'язковим для суду. Безумовним, оскільки закон не вимагає жодних застережень після звільнення особи від кри-

мінальної відповідальності як умови такого його здійснення. Обов'язковим таке звільнення є тому, що воно не залежить від бажання чи небажання суду.

Згідно з ч. 5 ст. 354 КК, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368³, 368⁴, 369, 369² цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона — до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, — добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Зазначене звільнення не застосовується в разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені по відношенню до осіб, визначених у ч. 4 ст. цього Кодексу.

Отже, враховуючи законодавче формулювання, *підставою* для такого звільнення фактично є своєрідне *дійове каяття* особи, яка вчинила один із зазначених у ч. 5 ст. 354 КК корупційних злочинів. Саме дійове каяття є тією первинною безпосередньою причиною, що породжує необхідність застосування саме такого засобу реагування державою на вчинення корупційного злочину як звільнення від кримінальної відповідальності. Таке дійове каяття фактично має такі складові:

1) добровільна заява про те, що сталося, подана належному адресатові та у визначені законом строки;

2) активне сприяння розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку;

3) дійове каяття вчинила особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду.

Розглянемо вказані складові.

1. Першою складовою підстави для звільнення особи від кримінальної від-

повідальності, визначеної у ч. 5 ст. 354 КК, є добровільність заяви, яка подана належному адресатові та у визначені законом строки. Заява про вчинення корупційного злочину, зазначеного у ч. 5 ст. 354 КК, вважається *добровільною*, якщо особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, повідомила належного адресата про вчинений нею злочин з власної волі незалежно від мотивів. Добровільна заява може бути подана у будь-якій формі: усно, письмово, передана різними засобами комунікації. При цьому, якщо не дотримано формальних вимог про подання такої заяви, очевидно, немає підстав вважати, що відповідна умова звільнення від кримінальної відповідальності відсутня.

Окрім того, заява має бути подана належному адресату, тобто органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти особі про підозру. Встановити коло таких осіб можна на підставі аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК). Так, відповідно до ч. 4 ст. 22 КПК повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором. Таким чином, добровільна заява про вчинення корупційного злочину *може адресуватися прокурору або органу досудового розслідування*. Органами досудового розслідування є: слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного бюро, органів Державної кримінально-виконавчої служби України (стаття 38 КПК). Зважаючи на підслідність корупційних злочинів (стаття 216 КПК), добровільна заява може бути подана прокурору або слідчому Національної поліції чи детективу Національного бюро.

2. Друга складова полягає в активному сприянні розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Активним сприянням розкриттю злочину відповідно до постанови Пленуму ВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 слід вважати надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи [11].

Для активного сприяння розкриттю корупційного злочину характерні такі ознаки: а) активна поведінка суб'єкта, тобто активне сприяння розкриттю корупційного злочину, зазначеного у ч. 5 ст. 354 КК; б) активне сприяння розкриттю корупційного злочину може проявитися, зокрема, у таких формах: участь особи в збиранні доказів, відшукання знарядь та предметів злочину, встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, допомога в організації та проведенні слідчих дій, надання допомоги у розшуку майна, здобутого в результаті вчинення злочину, викриття інших співучасників злочину; в) добровільність дій особи; г) особа має надавати відповідним органам інформацію, яка раніше була їм невідома, нові докази у провадженні; д) таке сприяння має місце незалежно від його результативності. Тому, якщо активне сприяння особи не привело до позитивного результату, це не може бути перешкодою застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, визначеного у ч. 5 ст. 354 КК.

3. Третя складова підстави для звільнення від кримінальної відповідальності

згідно з ч. 5 ст. 354 КК полягає у тому, що дійове каяття має вчинити особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду. Із законодавчого формулювання вбачається, що звільненню від кримінальної відповідальності підлягає лише особа, яка безпосередньо вчинила вказані вище діяння (запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду) — виконавець (співвиконавець злочину). Особа, яка під час вчинення зазначених корупційних злочинів виконувала інші функції (організатора, підбурювача або пособника), очевидно, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України.

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності *не поширюється* на осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 КК.

Оскільки до моменту набрання чинності Законом України від 12 лютого 2015 р. № 198-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» звільнення від кримінальної відповідальності за зловживання впливом (стаття 369² КК) законодавцем не передбачалось, у цій частині заохочувальна норма, закріплена у ч. 5 ст. 354 КК, має зворотню дію в часі.

Отже, для спеціального виду звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до ч. 5 ст. 354 КК потрібно встановити сукупність вказаних вище умов та підстав. Відсутність однієї з них виключає можливість звільнення від кримінальної відповідальності згідно з ч. 5 ст. 354 КК.

Список використаної літератури

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
2. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст]: підручник / П. С. Матишевський. Київ: А.С.К. 2001. С. 219—220.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. Київ: А.С.К., 2003. С. 99.

4. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст]: підручник / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: Прав. джерела, 2002. С. 254—255.
5. Ковітіді О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх [Текст] / О. Ф. Ковітіді // Підприємництво, господарство і право. 2004. № 3. С. 96—100.
6. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
8. Куц В. Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування [Текст] / В. Куц // Вісн. Акад. прокуратури України. 2006. № 2. С. 25—30.
9. Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С. Яценко // Право України. 2011. № 9—10. С. 167—168.
10. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 701 с.
11. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12.

References

1. United Nations Convention against Corruption (UK / RUS). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
2. Matyshevsky P. S. Criminal law of Ukraine. General part [Text]: textbook / P. S. Matyshevsky. Kyiv: A.C.K. 2001. P. 219—220.
3. Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine / ed. S. S. Yatsenko. Kyiv: A.C.K., 2003. С. 99.
4. Criminal law of Ukraine. General part [Text]: textbook / ed. Ya. Kondratiev. Kyiv: Прав. sources, 2002. P. 254—255.
5. Kovitidi O. F. Some problems of criminal-legal regulation of exemption from criminal liability of minors [Text] / O. F. Kovitidi // Entrepreneurship, household and law. 2004. № 3. P. 96—100.
6. Baulin Y. V. Exemption from criminal liability [Text] / Y. V. Baulin. Kyiv: Атіка, 2004. 296 с.
7. On the practice of application by the courts of Ukraine of legislation on the release of a person from criminal liability: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 23, 2005 № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
8. Kuts V. Exemption from criminal liability: some aspects of the legal nature and order of application [Text] / V. Kuts // Visn. Acad. Prosecutor's Office of Ukraine. 2006. № 2. P. 25—30.
9. Yatsenko S. Does the institution of exemption from criminal liability comply with the Constitution of Ukraine [Text] / S. Yatsenko // Law of Ukraine. 2011. № 9—10. P. 167—168.
10. Navrotsky V. O. Fundamentals of criminal qualification: textbook. way. / V. O. Navrotsky. Kyiv: Jurinkom Inter, 2006. 701 p.
11. On the practice of application by the courts of Ukraine of legislation on the release of a person from criminal liability: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 23, 2005 № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

Стрижевская А. А. Основания, условия и особенности освобождения от уголовной ответственности, предусмотренного частью пятой статьи 354 УК Украины.

Статья посвящена анализу освобождения от уголовной ответственности по предусмотренным ч. 5 ст. 354 УК Украины основаниям. Проанализированы направления современных исследований этой проблематики. Определено понятие освобождения от уголовной ответственности по предусмотренным ч. 5 ст. 354 УК Украины основаниям, условия и уголовно-правовые последствия. Утитывая, что применение общих видов освобождения от уголовной ответственности к лицам, совершившим коррупционные право-

нарушения, ограничено законодателем, а применение освобождения от уголовной ответственности в связи с окончанием сроков давности, не является сложным для применения на практике, в статье уделено внимание лишь отдельным проблемным вопросам освобождения от уголовной ответственности, предусмотренного ч. 5 ст. 354 УК.

Ключевые слова: уголовная ответственность, коррупционное правонарушение, освобождение от уголовной ответственности, основания освобождения от уголовной ответственности.

Stryzhevska A. A. Grounds, conditions and features of exemption from criminal liability provided for in part five of Article 354 of the Criminal Code of Ukraine. The article is devoted to the analysis of exemption from criminal liability on the grounds specified in part five of Article 354 of the Criminal Code of Ukraine. The directions of modern researches of this problem are analyzed. The concept of exemption from criminal liability on the grounds specified in part five of Article 354 of the Criminal Code, conditions and criminal consequences. The application of general types of exemption from criminal liability of persons who have committed corruption offenses is limited by the legislator, and the implementation of such as expiration due to the expiration of the statute of limitations does not cause difficulties in practice. criminal liability provided for in part five of Article 354 of the Criminal Code.

Key words: criminal liability, corruption offense, exemption from criminal liability, grounds for exemption from criminal liability.

Н. Ю. Карпова. **Кваліфікація злочинів проти правосуддя. Курс лекцій:** навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 180 с.

ISBN 978-966-667-756-6

У навчальному посібнику на основі Кримінального кодексу України 2001 р., досягнень науки кримінального права, з урахуванням судової практики України та ЄСПЛ, проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, відповідальність за які передбачено в розділі XVIII Особливої частини КК України, розглянуті питання кваліфікації злочинів проти правосуддя, відмежування їх від суміжних складів злочинів. У посібнику враховані зміни та доповнення до законодавства України станом на 1 грудня 2019 року.

Навчальний посібник може бути використаний студентами у навчальному процесі, аспірантами та викладачами юридичних і гуманітарних закладів та факультетів, науковцями, народними депутатами України, державними службовцями, також всіма, для кого є важливою охороною правосуддя від злочинних посягань. Навчальний посібник також стане в пригоді при підготовці до кваліфікаційних іспитів суддів, прокурорів, на здобуття

свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю.